

Violetta Wróblewska

Uniwersytet Mikołaja Kopernik w Toruniu

viola@umk.pl

ORCID: 0000-0002-5776-8382

O kwietnych dywanach...

Regarding flower carpets...

Katarzyna Smyk, *Obrzęd jako tekst kultury. Przykład Bożego Ciała w Spycimierzu*, seria „Ścieżki Kultury”,
Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej,
Lublin 2020.

DOI: 10.12775/LL.4.2021.008 | CC BY-ND 4.0

Monografia Katarzyny Smyk *Obrzęd jako tekst kultury. Przykład Bożego Ciała w Spycimierzu* jest bardzo interesującym studium przypadku, za jaki można uznać tradycję układania dywanów kwietnych z okazji święta Bożego Ciała w Spycimierzu – miejscowości leżącej w gminie Uniejów, w powiecie poddębickim, w województwie łódzkim. Rangę tego zwyczaju podkreśla fakt, iż w 2018 r. został on wpisany na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (Kaźmierczak 2018: 65–75), a w 2021 r. na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO*. To niezwykle lokalne wydarzenie angażuje corocznie całą miejscową społeczność, która misternie układa dwukilometrowy dywan z kwiatów, aby po jednodniowym święcie całkowicie go unicestwić. Efekt kolorystyczny sprawia, że sztukę tę przyjeżdżają oglądać ludzie nie tylko z pobliskich miejscowości, ale z odległych zakątków kraju i świata. Katarzyna Smyk postanowiła szczegółowo opisać ten fenomen, uwzględniając jego wiele aspektów, w tym historyczny, społeczny, antropolo-

giczny, folklorystyczny, dzięki czemu jej praca ma charakter interdyscyplinarny, jest bogata w różnego typu treści i odniesienia, a co istotne, ciekawa poznawczo i czytelniczo. Ale to nie jedyne atuty omawianej książki.

Autorka, opierając się na wynikach własnych badań terenowych (prowadzonych w latach 2018–2020; zob. Smyk 2018; Smyk 2019), na ustaleniach innych badaczy (Ciesielska-Szynał 1996; Tomaszczuk 2004; Brzezińska, Kwiecińska 2020) oraz na podstawie dostępnych materiałów, m.in. filmów, zdjęć, artykułów, podjęła się ukazania nie tylko specyfiki organizowanego w Spycimierzu święta, ale też spróbowała je wpisać w szerszy kontekst obrzędowości, którą można nazwać postludową bądź „typu ludowego” (Stomma 2000). Badaczka wywiązała się ze swego zadania znakomicie, bowiem nie tylko bezsprzecznie dowiodła, że układanie kwiatnych dywanów ma charakter obrzędowy, lecz również wykazała związki istniejące między opisaną przez siebie praktyką a tradycją ludową, zwłaszcza zaś chłopską religijnością.

Niekwestionowanym walorem pracy jest jednak nie tylko wyczerpujący, monograficzny opis kulturowego fenomenu, lecz jej strona metodologiczna. Katarzyna Smyk pokazała, jak w nowoczesny sposób można badać współczesną obrzędowość wywodzącą się z tradycji, wykorzystując w tym celu narzędzia semiotyki, a przy okazji redefiniując samo pojęcie tekstu kultury. Tym samym monografia o kwiatnych dywanach nie jest jedynie studium przypadku, ale oryginalną propozycją metodologiczną, w której w precyzyjny sposób przedstawiono nowe sposoby i możliwości badań współczesnych obrzędów nawiązujących do kultury ludowej. Całość rozważań została zaprezentowana w atrakcyjnej formie dzięki załączonemu materiałowi ilustracyjnemu.

Książka posiada konstrukcję typową dla rozpraw o charakterze monograficznym. Składa się z dwóch zasadniczych części (podzielonych na rozdziały), ze wstępu, bibliografii, aneksu fotograficznego, spisu tabel i rysunków oraz streszczenia w języku angielskim i rosyjskim. We wstępie zostały przedstawione podstawowe założenia rozprawy – cel badawczy, przyjęta metodologia, materiał źródłowy oraz zamysł kompozycyjny całości. Jak twierdzi autorka, praca „opiera się w zakresie metodologii na ustaleniach semiotyków szkoły tartusko-moskiewskiej i ich bezpośrednich współpracowników lub badaczy, których połączyło w połowie XX w. myślenie o kulturze w terminach strukturalizmu” (Smyk 2020: 9). Holistyczne, semiotyczno-funkcjonalne podejście do kultury jako modelu komunikacji pozwala Smyk traktować obrzęd jako znak i jako tekst kultury. W takim ujęciu – ze względu na świadomość oraz myślenie mityczne uczestników owej kultury – status znaków zyskują podstawowe elementy wyróżniające obrzęd, a więc czynności, gesty i działania.

W moim przekonaniu zaproponowane ujęcie badawcze wydaje się najlepszym z możliwych do opisu dynamiki obrzędu z uwzględnieniem jego wielokontekstowości i wieloznaczności. Ponadto przy tego typu podejściu nie kwestionuje się bardzo ważnych czynników wspólnotowych, a ustanawia mocną pozycję jednostki-podmiotu, na co zresztą sama autorka książki zwraca uwagę (s. 11). Istotą prowadzonych przez Smyk badań było bowiem nie tylko zaprezentowanie

samego wieloaspektowego obrzędu, ale także przedstawienie jego znaczenia dla grupy i dla poszczególnych jej członków – twórców oraz uczestników święta.

Część pierwsza monografii, zatytułowana *Ustalenia terminologiczne i podstawa materiałowa*, składa się z dwóch rozdziałów dotyczących zasygnalizowanych we wprowadzeniu kwestii metodologicznych (*Obrzęd – tekst kultury – metodologie*) oraz charakterystyki badanego miejsca i święta (*Boże Ciało w Spycimierzu*). Pierwszy rozdział tworzą trzy podrozdziały, w których omawia się przyjęte w pracy definicje pojęć: tekst kultury oraz obrzęd, akcentując ich problematyczność, analizując różne koncepcje na ich temat oraz wielorakie znaczenia terminów, a także prezentując własne podejście do problematyki i obrzędu jako tekstu kultury. W części tej badaczka przedstawia również osiągnięcia rosyjskiej szkoły semiotycznej, na której podstawach metodologicznych opiera swe badania. W drugim rozdziale zaprezentowana została specyfika święta oraz jego przebieg w Spycimierzu. Autorka przedstawiła tu historię i tradycję Bożego Ciała, czyli Uroczystości Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa, które w Polsce zostało rozpowszechnione w XV w. i stopniowo ewoluowało w zakresie formy, przybierając postać uroczystej procesji będącej manifestacją wiary. Jednocześnie Smyk, odwołując się do ustaleń innych badaczy, opisała związek układania dywanów z polską ludową obrzędowością, co ma przejawiać się m.in. w łączeniu praktyk kwietnych pod względem treściowym i formalnym z tradycyjnym cyklem wiosenno-wielkanocnym i wskazywać na agrarny charakter święta. W dalszej części rozdziału autorka zaprezentowała różne realizacje uroczystości w Spycimierzu, rozpatrując je w kontekście historii miejscowości oraz działalności założonego w 2016 r. Parafialnego Stowarzyszenia „Spycimierskie Boże Ciało”. Badaczka ukazała również specyfikę spycimierskiego święta przejawiającą się w układaniu na wyznaczonych odcinkach drogi szerokich na półtora do dwóch metrów kwiatowych dywanów o różnorodnych wzorach, łączących się w kobierzec o długości około dwóch kilometrów, jak też w ustawianiu bram z bali oplecionych igliwem i ozdobionych kwiatami. Sama tradycja układania dywanów ma wywodzić się z Włoch i sięgać XVII w., zaś początki obrzędu w Spycimierzu datowane są na XIX w. (zob. Szkutnik 2019). W końcowej części rozdziału Smyk omawia stan polskich badań nad spycimierskim świętem, który ogranicza się do kilkunastu artykułów opublikowanych w czasopiśmie i internecie oraz raportu z badań terenowych, co jasno pokazuje, że omawiana książka jest pierwszą monografią w sposób pełny prezentującą niniejsze zjawisko.

W drugiej części monografii zajęto się rozpatrzeniem kwestii obrzędu jako tekstu kulturowego, z uwzględnieniem takich jego aspektów, jak proces, struktura, spójność. Przedstawiona tu całościowa analiza, wykorzystuje zaprezentowaną w rozdziale pierwszym operacyjną definicję tekstu kultury, uwzględniającą dwa podejścia do kategorii tekstu, traktowanego jako proces w ujęciu funkcjonalno-komunikacyjnym oraz jako struktura. Część ta składa się z trzech rozdziałów.

Pierwszy (trzeci w obrębie całej książki) poświęcony został obrzędowi jako procesowi rozpatrywanemu z perspektywy krótkotrwałej (rok) i długotrwałej (lata, stulecia). W zawartych tu rozważaniach ponownie wraca sygnalizowa-

na w pierwszym rozdziale tematyka źródeł lokalnych tradycji. W dalszej kolejności ukazano obrzęd jako element przestrzeni (skala parafii, konkretnej wsi i obejścia, wymiar ponadparafialny), a następnie jako zjawisko wielokodowe (omówiono obecność licznych kodów, w tym kinezykny, personalny, przedmiotowy, werbalny, muzyczny i słowno-muzyczny), organizacyjne, odznaczające się znacznym stopniem schematyzmu (wyodrębniono schematy przedmiotowe, zdarzeniowe, atrybutywne, wyobrażeniowe) oraz zmienności (uwzględniono zmienność czasową i sytuacyjną). Dla badaczki obrzęd jest tekstem kultury w ruchu, dającym się definiować jako działanie ludzkie – zorganizowane, intencjonalne, nastawione na realizację określonych funkcji kulturowych. Jednocześnie jest procesualny ze względu na czynnościowy charakter całości aktu komunikacji, w którym jest sytuowany, jak też z powodu podlegania różnym modyfikacjom w procesie rozwoju kultury i swojego oddziaływania na kulturę. Szczególnie interesujące wydaje się wykorzystanie w omawianym rozdziale, w części dotyczącej kodu personalnego, teorii bajki magicznej Władimira Proppa, rosyjskiego strukturalisty, który skądinąd zakładał, że bajka wywodzić się może z dawnych praktyk obrzędowych (Propp 1976; Propp 2003). Smyk dokonuje niejako odwrócenia tej sytuacji i szuka w strukturze badanego obrzędu tego, co mogłoby stać się podstawą bajki, zarówno w zakresie uczestników, jak i przebiegu zdarzeń. Pomysł spersonalizowania bohaterów obrzędu z wykorzystaniem nazw postaci typowych dla bajki magicznej, np. bohater, donator, pomocnik, wydaje się interesujący, podobnie jak propozycja czytania obrzędu w kategoriach schematu fabularnego realizującego proppowskie funkcje bajkowe, czyli następujące po sobie określone działania prowadzące do szczęśliwego finału. Szczegółowo omówione w rozdziale kwestie, poparte dobrze dobraną literaturą przedmiotu, a także fragmentami wypowiedzi organizatorów i uczestników obrzędu, dowodzą słuszności przedstawianych tez i pod względem merytorycznym nie budzą zastrzeżeń. Niektóre wskazane powyżej pomysły interpretacyjne należy uznać wręcz za odkrywcze i inspirujące.

W drugim rozdziale tej części (czwartym w całej pracy), zatytułowanym *Obrzęd jako struktura*, zajęto się statycznymi aspektami obrzędu, czyli jego właściwościami przestrzennymi, ramą tekstową i odrębnością w stosunku do innych tekstów, wielokodowością oraz zasadami konstrukcyjnymi struktur obrzędowych, w tym segmentacją oraz ustrukturyzowaniem wewnątrz poszczególnych segmentów (zanalizowano tu m.in. wzory, materiały, kolory kwietnych dywanów). Badaczka przekonująco wykazała, że struktura obrzędu jest odbiciem stanu kultury danej wspólnoty w określonym czasie. Analizując strukturalne elementy układania kwietnych dywanów w Spycimierzu, dowiodła, że odzwierciedlają one nie tylko gust czy zasobność mieszkańców miejscowości, ale także relacje między poszczególnymi członkami grupy, ich podejście do tradycji (emocjonalne i finansowe zaangażowanie), jak też głęboką religijność.

Rozdział piąty – końcowy, pt. *Mechanizmy spójności obrzędu jako tekstu kultury*, dotyczy spójności semantycznej obrzędu jako procesu i struktury oraz jako nośnika idei (prawdy, piękna, dobra). Mowa jest tu o jego doniosłości kulturowej,

jako zbiorowego dobra odzwierciedlającego kulturowy model świata, w tym religijność, stosunek do natury i kultury. W dalszej kolejności ukazano obrzęd jako produkt tradycji, kultury masowej i popularnej. Szczególnie interesujące wydają się refleksje odnoszące się do religijności ludowej, sensualizmu, wrażliwości mirakularnej, wymiany darów, jak też dotyczące rangi święta dla całej wspólnoty i wartości, jakie z niego wynikają. Jak słusznie zauważa Smyk, miejscowy obrzęd układania kwietnych dywanów „jest tekstem kultury, który niesie idee i wartości należące do centrum, rdzenia, podstawy systemu kultury lokalnej społeczności a także zyskuje na doniosłości kulturowej w wymiarze ponadlokalnym” (s. 231). Omawiany rozdział wieńczy rozważania na temat integralności strukturalnej obrzędu, a konkretnie dwóch zjawisk: integratywnych schematów strukturalnych na poziomie lokalnym oraz integratywnych schematów strukturalnych o zasięgu globalnym. Celem podjętej w tym miejscu analizy semiotycznej obrzędu było zrekonstruowanie modelu świata, którego częściową realizacją jest dany tekst kultury.

W finalnej części rozdziału pokazano i omówiono związki badanego obrzędu z kulturą masową, czego dowodzi otwarcie lokalnej wspólnoty na media i relacje międzykulturowe. Zdaniem Katarzyny Smyk tego typu wychylenie ku zewnętrznemu światu świadczy o tym, że wspólnota spycimierska ze swym światopoglądem pośrednio realizującym się w „kwietnym obrzędzie” nie stanowi typu kultury zamkniętej, o stosunkowo wysokim stopniu izolacji świadomościowej (Stomma 2000). W tym zakresie nie jest więc kontynuatorem kultury ludowej cechującej się dużym stopniem izolacji na wielu planach i poziomach, ale nowym typem wspólnoty, którą można by określić jako lokalno-globalną. Do owej zmiany walenie przyczyniają się prasa, telewizja i internet, popularyzujące uroczystość w kraju i na świecie, co z kolei wzmacnia w okresie Bożego Ciała ruch turystyczny w regionie.

Książka Katarzyny Smyk, poświęcona ważnemu elementowi polskiej tradycji postludowej, za jaki można uznać obrzęd tworzenia dywanów kwietnych w Spycimierzu, jest interesująca, bardzo dobrze napisana, spójna metodologicznie, poparta stosownie dobranymi przykładami oraz cytatami z literatury przedmiotu. Jest w pełni oryginalną pracą badawczą, nowatorską pod względem metodologicznym, która zapewne spotka się z żywym zainteresowaniem nie tylko antropologów, folklorystów i kulturoznawców, ale także regionalistów i miłośników lokalnych tradycji.

BIBLIOGRAFIA

- Brzezińska, A., Kwiecińska. M. (2020). Rola konstrukcji społecznych w Spycimierzu w toku prac nad ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W: K. Smyk (red.), *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony* (s. 127–139). Uniejów-Wrocław: Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Ciesielska-Szynał, B. (1996). Dekoracje kwiatowe trasy procesji Bożego Ciała w Spycimierzu. *Sieradzki Rocznik Muzealny*, 10, 31–40.
- Każmierczak, W. (2018). Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu jako krajowe dziedzictwo niematerialne. *Biuletyn Uniejowski*, 7, 65–75. doi: doi.org/10.18778/2299-8403.07.05
- Propp, V. (1976). *Morfologia bajki* (przeł. W. Wojtyga-Zagórska). Warszawa: Książka i Wiedza.
- Propp, V. (2003). *Historyczne korzenie bajki magicznej* (przeł. J. Chmielewski). Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Smyk, K. (2018). Kwietne dywany na Boże Ciało w przekazach mieszkańców parafii Spycimierz. *Twórczość Ludowa*, 33(3–4), 27–31.
- Smyk, K. (2019). Spycimierskie kwietne dywany na Boże Ciało– typologia i symbolika wzorów. *Biuletyn Uniejowski*, 8, 35–65. doi: <http://dx.doi.org/10.18778/2299-8403.08.03>
- Stomma, L. (2000). *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku oraz wybrane eseje*. Łódź: Wydawnictwo Piotr Dopierała.
- Szcutnik, P. (2019). Początki tworzenia kompozycji z kwiatów na trasie procesji Bożego Ciała w Spycimierzu. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 111, 331–344. doi: <https://doi.org/10.31743/abmk.2019.111.16>
- Tomaszczuk, A. (2004). Kwietny kobierzec. O obchodach święta Bożego Ciała w Spycimierzu. *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*, 58(1–2), 213–220.